

Facultat de Filosofia i Lletres

Lliçó inaugural del curs 2008 - 2009

Victòria
Camps
Cervera

LLIÇÓ INAUGURAL
DEL CURS 2008 - 2009

Ètica sense atributs

En dos sentits diferents però complementaris crec que l'ètica del nostre temps pot ser qualificada com una ètica "sense atributs", un títol que, com tothom haurà detectat, és una reminiscència del cèlebre llibre de Robert Musil, *L'home sense atributs*. D'una banda, el nostre temps s'assembla molt al descrit per Musil: una època de crisis en la que ja no és possible una mirada totalitzadora amb voluntat de comprendre el món, una cultura desenganyada i buida, plena de contradiccion impossibles de defugir. Una època que convida a ser contemplada amb un pessimisme insuperable, tot i que, en els primers decenis del segle XX, que son dels que parla Musil, faltaven per veure encara tots els horrors de les dues guerres mundials, els feixismes, l'holocaust i els confrontaments ètnics amb que acaba el segle. Això si ens limitem a parlar d'Europa i no de la resta del món.

Però hi ha un altre sentit, més alentador, que em permet qualificar l'ètica contemporània com una ètica sense atributs, i és el que vull prendre com a hipòtesi de les meves reflexions. L'ètica (o la moral) de les societats democràtiques, societats laïques i que compten amb un estat de dret, no pot ser res més que una ètica sense atributs, és a dir, una ètica sense adjectius que la qualifiquin ideològicament, especialment sense qualificatius religiosos. La nostra ètica, l'ètica de la que vull parlar avui aquí, no pot ser ja una ètica catòlica, islàmica o evangèlica. No és que les morals religioses hagin desaparegut. Segueixen existint, per decomptat, però el seu univers és el dels creients de cada esglèsia, son morals o ètiques que no valen per a tothom. Els estats democràtics s'han anat secularitzant, el que vol dir que no poden imposar a la ciutadania una normativa moral derivada d'una determinada confessió religiosa. Ara bé, que les societats s'hagin secularitzat i els estats siguin laics no vol dir que poguem prescindir de l'ètica com quelcom

només explicable des d'ideologies o creences molt particulars. Com va dir Kant, que va ser un dels filòsofs més determinants per explicar-nos i fer-nos entendre què és això de l'ètica, aquesta està relacionada amb la nostra condició de persones racionals. Tenim una ètica perquè som capaços d'escollir la manera com volem viure, la manera de relacionar-nos amb les altres persones i d'organitzar-nos col·lectivament. Aquesta capacitat ens permet entendre'ns a nosaltres mateixos com éssers lliures, amb la capacitat de decidir el conjunt de normes que volem que orientin la nostra existència. Voluntat i normativitat son dos elements indestruïbles de qualsevol ètica: l'ètica es concreta en un conjunt de normes –no matar, no robar, protegir als més febles, respectar a tothom–, normes que son les que son perquè nosaltres ho hem volgut i ho hem decidit democràticament. Així és com s'ha arribat, per exemple, a la Declaració Universal dels Drets Humans.

Ara bé, aquesta ètica que no s'identifica amb una doctrina religiosa concreta i específica, sinó que més aviat seria expressió del sentit que volem donar a la humanitat, és una ètica molt indeterminada. Consisteix en una sèrie de valors i principis abstractes –la justícia, la pau, el respecte, la solidaritat, la tolerància, el civisme–, uns valors i uns principis que, precisament perquè son abstractes els podem compartir sense massa problemes. Compartim grans paraules, sovint buides de contingut. Ningú gosaria avui negar que s'ha de fer justícia, que la pau és millor que la guerra, que totes les persones han de ser respectades. Qualsevol fa declaracions de l'estil de que és una vergonya que no siguem capaços d'acabar amb la fam del món. El cas és, però, que la realitat desmenteix totes aquestes declaracions de principis. En la realitat trobem tota mena d'injustícies, de violència o d'intolerància. A la realitat es declaren guerres fent servir tots els eufemismes al nostre abast perquè tinguin l'aparença de guerres legítimes. No és que amb les morals religioses això no passés. Passava igual o pitjor, però hi havia una diferència. El creient, si més no, sabia que era un pecador i que algú, més enllà d'aquest món, l'estava jutjant i li demanaria comptes. Avui també n'hi ha de jutges, però tenen noms i cognoms i viuen entre nosaltres. A més a més, el que jutgen és la transgressió de la llei, no la falta d'ètica.

Amb això no vull dir de cap manera que haguem retrocedit moralment parlant pel fet d'haver abandonat o superat la dominació de les morals religioses. Hem progressat moralment perquè som més autònoms. Som nosaltres qui decidim què hem de fer i quines normes han de guiar la nostra conducta. També ho va dir Kant: la moral ha de ser autònoma i no heterònoma. No hem d'identificar la moral amb el dret o amb una doctrina religiosa, sinó que davant de qualsevol norma legal o religiosa, sempre ens hem de poder preguntar si el que ens diu la llei és o no és el

que hem de fer. Dit d'una altra manera, sabem que l'assassinat és dolent no perquè estigui penalitzat per la llei, sinó que està penalitzat per la llei perquè és dolent.

Una ètica autònoma és progressista perquè el progrés humà sempre ha significat més llibertat. I la llibertat, a més a més, és la condició de possibilitat de l'ètica: no se'ns pot fer responsables del que fem per necessitat, com créixer, envellir i morir, sinó només del que fem des de la llibertat. Ara bé, el gran problema amb el que es topa l'ètica contemporània, una ètica sense atributs, una ètica autònoma i creativa, és precisament la falta d'una doctrina sòlida en la que fonamentar-se. Una doctrina que ens digui sense embuts ni ambigüitats què està bé i què està malament. Com se li diu al nen petit que ha de creure a la mare perquè encara no enten els conceptes abstractes com la justícia i el respecte ni ha après a raonar. Una ètica sense atributs és una ètica per persones adultes, capaces de donar raons del que fan i de pensar per elles mateixes. Però pensar i decidir per un mateix és complicat, exigeix un esforç suplementari, obliga a fer-se responsable del que s'ha decidit i a donar comptes del que no s'ha fet bé. En el món actual, ho sabem prou, tot és molt incert, gairebé res és blanc o negre, abunden els tons grisos, tot sembla relatiu i complex. Ens passa el mateix que li passava a Ulrich, el protagonista de *L'home sense atributs* que actua de manera contradictòria, que només dona respostes parcials, que no troba res categòricament dolent perquè tot pot ser també bó des d'algun punt de vista. Ell mateix sintetitza la seva moral quan diu expressament que “creu en la moral sense creure en una moral determinada”.

És una bona explicació, com dic, del que ens passa avui. Estem desorientats. I jo diria que la desorientació pot ser molt positiva si comencem per ser-ne conscients i deduir que només amb la col·laboració de tothom podrem arribar a construir una ètica més sòlida i més substantiva. Com diu Hannah Arendt, vivim en un món trasbalsat, on totes les conviccions que tingueren sentit en altres moments s'han anat esvaint, i hem d'aprendre a caminar “sense baranes”, sense cap ajut. Això ens hauria de fer més humils i més comunitaris. Gràcies a les tecnologies de la comunicació, és cert que ens comuniquem amb molta més facilitat, però la comunicació serveix més per donar relleu a les diferències que ens separen i ens divideixen, que a allò que tenim en comú i ens pot unir.

La construcció d'una ètica sense atributs –o sense baranes, per emprar l'expressió d'Hannah Arendt– és un repte que hem d'afrontar com a ciutadans d'una democràcia. De fet estem recollint els fruits de més d'un segle que més aviat va voler enterrar l'ètica, desacreditar-la i excloure-la del pensament filosòfic. La filosofia de la primera meitat del segle XX és més aviat negativa pel que fa a la reflexió sobre la

moral. Considera o bé que és un discurs poc científic o que és un discurs burgès i hipòcrita. A finals del XIX, el positivisme va entronitzar la ciència empírica com l'únic coneixement vàlid i amb sentit; Marx va denunciar les diferents morals com ideologies al servei de les classes dominants; Nietzsche va elaborar una genealogia de la moral per posar al descobert totes les incoherències d'una moral fruit del ressentiment i l'objectiu de la qual era l'anihilació de l'individu; Freud va culpabilitzar a les prohibicions morals del malestar que ofegava la cultura; Sartre va denunciar com a "mala fe" qualsevol intent de construir una normativa universalment vàlida; finalment, la revolució del 68 va acabar d'enterrar el discurs moral. Això és el que hem heretat, una crítica del pensament il·lustrat i de la modernitat, lúcida i brillant, però absolutament destructiva i inaprofitable per bastir una nova ètica. És per això que ja no tenim baranes en les que recolzar-nos. La postmodernitat només ha vingut a alimentar l'escepticisme.

Però des de l'escepticisme no es construeix cap ètica. Des del meu punt de vista, l'ètica es nodreix sobre tot de la insatisfacció que produeix la realitat que coneixem i que ens envolta. L'ètica no es basa en la complaença, ni molt menys en l'autocomplaença. Si pensem que tot està bé com està, perquè cal preguntar-se com hauria de ser la realitat i com hauriem de ser nosaltres? Ara bé, la insatisfacció de la que sorgeix l'ètica no pot donar lloc a actitud purament negatives que facin impossible o inútil l'esperança. L'esperança de canviar alguna cosa, de corregir alguns dels defectes d'aquest món. Esperança, sobre tot, de millorar en la convivència i en el progrés cap a un món més just i més lliure.

No es construeix l'ètica des del escepticisme, però tampoc des de la seguretat del que creu tenir la raó i el coneixement del bé i el mal. L'ètica necessita partir d'unes conviccions clares i desenvolupar al mateix temps un esperit relativista que dongui contingut a les grans paraules –vida, pau, justícia, tolerància–, però des d'una actitud oberta i dialogant. Les dues coses, conviccions clares i esperit relativista, son necessàries per evitar el que jo diria que son els dos perills d'una ètica sense atributs: el perill del fanatisme (o del fonamentalisme) i el perill de la indiferència. Una persona amb conviccions i incapaç de relativitzar-les acaba sent fanàtica. Una persona que ho relativitza tot i no és capaç de mantenir cap convicció cau en la indiferència. Intentaré explicar-ho una mica més.

El fanatisme és una actitud vinculada a l'entusiasme, a l'adhesió total a unes creences que s'accepten sense matisos i siguin quines siguin les conseqüències. El fanatisme està vinculat a doctrines clares, amb normes que eludeixen diferents interpretacions. La *yihad* o guerra santa de l'islamisme és una opció fanàtica

quan s'enten "guerra" en el sentit més literal i es vincula a un manament diví que la justifica per ella mateixa. Els terrorismes son fanàtics perquè no posen en qüestió la pertinència de mitjans violents per assolir uns fins que son vistos com indiscutibles. D'alguna manera, el fanatisme és una actitud moral, però sense flexibilitat i absolutament rígida. Això fa que el fanàtic no sigui en realitat lliure, perquè no es ell qui decideix autònomament què ha de fer, sinó que la doctrina en la que creu li senyala tots els passos. El dubte està exclòs del pensament fanàtic.

Pot semblar estrany que digui que el fanatisme és un dels perills d'una ètica que qualifico com sense atributs, és a dir, sense doctrina, una ètica que s'ha d'anar fent a si mateixa. Sembla que el fanatisme és més propi de les ètiques amb atributs com la islàmica o la catòlica. Però el cas és que les actituds fanàtiques son més freqüents del que ens pensem. En un excel·lent escrit sobre el fanatisme, l'escriptor Amos Oz ho reconeix i diu que les universitats haurien d'organitzar cursos de "fanatisme comparat", doncs hi ha fanatismes per tot arreu. Un fanatisme que no és el funamentalisme declarat, sinó aquell que es manifesta amb maneres més silencioses i civilitzades. "Aquest fanatisme –diu l'escriptor hebreu- està present en el nostre entorn i pot ser també dintre de nosaltres mateixos". I, a títol d'exemple, segueix dient: "Conec a bastants no fumadors que et cremarien viu per encendre un cigarro a prop d'ells! Conec a molts vegetarians que se't menjarien viu perquè et veuen menjar carn! Conec a pacifistes desitjosos de disparar-me directament només per defensar una estratègia una mica diferent de la seva per aconseguir la pau amb els palestins". No vol dir això que no s'hagin de defensar les conviccions fins i tot amb vehemència. Però una cosa és la convicció i una altra una mena de superioritat moral que fa impossible o inútil el diàleg. Em refereixo a la manca de raonabilitat, una virtut propugnada per John Rawls com l'instrument per arribar a acords legítims. Precisament perquè ja no podem fonamentar les nostres conviccions en religions o ideologies, perquè l'època dels grans relats es va acabar fa temps, prolifera el fanàtic que defensa les pròpies conviccions sense imaginació, sense la capacitat d'escoltar i de fer allò que defineix l'actitud ètica, que és el saber posar-se en la pell de l'altre.

El segon perill que amenaça l'ètica avui es troba a l'extrem oposat al fanatisme. És la indiferència. Un perill pot ser més extès que el del fanatisme, ja que, si més no, el fanàtic s'ha d'esforçar per defensar unes conviccions. L'indiferent, en canvi, prescindeix de les conviccions, no las té ni les necessita. Ha fet extensiva al terreny de la moral la màxima liberal del deixar fer: tot està permès.

Fa poc temps, l'escriptor italià Claudio Magris es referia a la qüestió tot dient que "un indiferentisme moral desinvolt i apàtic" ha acabat sent "el signe del laïcisme", un laïcisme identificat amb una mena "d'opinió difusa i dominant", que fàcilment "degenera en indiferència, en oblit del sentit del sagrat i del respecte, en renúncia a l'elecció personal i a la independència de judici". L'editor Leonardo Mondadori recollia les idees de Magris per vincular l'escassa dimensió moral del nostre temps a uns mitjans de comunicació que només busquen exaltar la transgressió "agafant-se al No res de l'exhibicionisme desbocat, l'erotisme difús o la violència". Les persones benpensants –afegia– solen rebutjar aquesta mena de crítiques perquè les consideren pròpies d'un moralisme anacrònic. A la qual cosa Mondadori replicava: "visca la moral i la santa indignació (...) ha arribat el moment de donar a les coses al seu nom i substituir el llenguatge neutre i amorfe de l'absolució col·lectiva per les 'antiquades' categories del llenguatge bíblic que defineix el mal com allò que ofèn la dignitat de l'ésser humà i el bé com allò que la promou".

Te raó. La por de caure en postures totalitàries ens prevé d'utilitzar paraules com el bé i el mal per por de semblar maniqueus i dogmàtics. Però el que és indiscutible és que l'ètica no es pot construir des de l'indiferència. Que sigui difícil o impossible demostrar la validesa d'unes determinades conviccions no vol dir que no tinguem l'obligació de defensar-les. Tot al contrari: "Adonar-se de la validesa relativa de les pròpies conviccions i, malgrat això, defensar-les sense titubeig, és el que distingeix l'home civilitzat del bàrbar". És una cita d'un economista, Schumpeter. Hi havia un temps en que els economistes deien aquestes coses.

Efectivament, les conviccions són perfectament compatibles amb un esperit relativista. Relativista o raonable, és a dir, una voluntat de contrastar les idees pròpies amb les contràries, d'escoltar i dialogar des del supòsit que tothom té una història i uns punts de vista, però que cap història és més vàlida ni més convincent que la de la persona del costat. El relativisme és inseparable de la condició humana que mai no arriba a conèixer tota la veritat.

Estareu pensant que dir que l'ètica ha de defugir tant del fanatisme com de la indiferència tot mantenint unes quantes conviccions però amb un esperit relativista no és res més que un embolicar la troça que no s'acaba de concretar en res. Reconec que els filòsofs som especialistes del "embolica que fa fort". Però intentaré sortir de l'embolic i aclarir una mica més el sentit que ha de tenir una ètica sense atributs. Ho faré amb l'ajut d'una filòsofa que ja he citat abans, Hannah Arendt, que no va dedicar massa atenció a l'ètica però sí a la responsabilitat. I no a una difusa responsabilitat col·lectiva, que li semblava un pur engany, sinó a la responsabilitat individual indestruïble de l'autonomia moral.

En el llibre *Eichmann a Jerusalem. La banalitat del mal*, Arendt arriba a la conclusió que la consciència moral consisteix en l'activitat de pensar i de ser capaç de formar-se un judici sobre la realitat. Sembla obvi que per tenir un judici moral cal pensar, però això precisament és el que no va saber fer Eichmann, un dels màxims responsables del genocidi jueu. El problema d'Eichmann –diu Arendt– és que havia deixat de pensar, havia deixat d'interrogar-se sobre el que feia impulsat per un sistema que l'havien convertit en un simple buròcrat. No va ser capaç de desdoblar el seu jo i preguntar-se si estava fent el que era just i correcte. Eichmann no era exactament un home malvat o demoníac. Senzillament no tenia motius per fer el bé perquè havia deixat de pensar i de jutjar. No actuava com una persona lliure i responsable. Havia renunciat a la condició d'ésser humà.

Arendt va escriure sempre desde la crítica als totalitarismes, és a dir, als comportaments fanàtics. Contra la mentalitat totalitària va propugnar una “mentalitat àmplia” consistent en l'esforç de mirar a la realitat i a un mateix des de la posició de l'espectador que contrasta punts de vista per tal d'emetre el millor judici o el judici més imparcial. Només fent aquest esforç aconseguirem no abdicar de la responsabilitat i mantenir la integritat moral.

D'acord amb aquestes idees, els passos per edificar una ètica per al segle XXI, una ètica independent de cap altre doctrina que no siguin els valors fonamentals que sustenten els drets humans, son el diàleg amb un mateix i el diàleg amb els altres. En temps d'incerteses de tota mena –econòmiques, educatives, polítiques i també morals– no tenim altre remei que confiar en el procediment per arribar a la millor interpretació dels principis que considerem irrenunciables, com ho son el valor de la llibertat, de la igualtat o del pluralisme. La nostra ètica ha de ser una ètica dels mitjans més que dels fins últims. Perquè el nostre problema no és reivindicar la llibertat, la igualtat o el pluralisme, aquestes grans paraules que –com va escriure Valéry– “tenen més valor que sentit”. El nostre problema és precisament trobar el sentit que han de tenir les grans paraules avui, trobar la interpretació més justa. Hem d'interpretar el sentit que ha de tenir avui la igualtat d'oportunitats, interpretar fins a on hem d'arribar en l'acceptació del pluralisme mantenint al mateix temps una mínima cohesió social, interpretar sobre tot el sentit que ha de tenir la llibertat individual perquè tothom pugui ser igualment lliure. La nostra ha de ser una ètica més del “com” que del “què hem de fer”.

Que necessitem una ètica és evident. D'alguna manera l'ètica s'ha posat de moda, en parlem tot sovint, la trobem a faltar cada cop que s'esdevé una crisi que posa al descobert comportaments deshonestos, corrupcions i vulneracions de la llei amb

total impunitat. Perquè la trobem a faltar han sorgit un seguit d'ètiques aplicades que procuren sortir al pas dels conflictes més punyents que plantegen les diferents activitats professionals. Així tenim una ètica dels negocis, una ètica mèdica, una ètica de la comunicació, una ètica de la investigació, una bioètica, una tecnoètica. Però com diu Alain Etchegoyen, aquest “vals de les ètiques expressa, sota la forma d’una moda efímera, la necessitat d’un retorn a la moral”, entenent aquí per “moral” l’essència de qualsevol ètica. En el fons d’aquestes morals corporatives i que busquen respostes peremptòries, hi ha una exigència més fonamental que és la de trobar les característiques d’un humanisme que orienti la globalització de les nostres relacions socials i morals.

La paradoxa de la moral és que, a mesura que hem progressat guanyant una esfera més àmplia de llibertat, hem anat utilitzant aquesta llibertat ampliada per a les immoralitats més perverses. El segle XX n’és un testimoni específic. Seria un contrasentit renunciar als drets i a les llibertats individuals que tan han costat de guanyar, però també ho és identificar l’autonomia moral amb la pura espontaneïtat ètica i estètica de l’individu. La batalla per la llibertat està pràcticament guanyada. Jurídica i políticament som més lliures que abans. Però la llibertat pot ser utilitzada bé o malament, pot servir per construir i per destruir els fonaments morals d’una societat. El que ens falta és aprendre a utilitzar la llibertat d’una manera justa i responsable, *virtuosament*, com dirien els clàssics. Aquest és, des del meu punt de vista, el nucli de l’ètica que cal construir.

Es lògic que per parlar d’ètica la degana hagi pensat en una filòsofa. De fet, des de Sòcrates, els filòsofs no han deixat de filosofar sobre la moral, per construir-la i bastir-ne els fonaments o per criticar-la. Però voldria afegir per acabar que la tasca d’orientar els comportaments, analitzar les situacions tant per criticar-les com per intentar comprendre-les és una de les obligacions d’una Facultat d’Humanitats. Tot el que es fa aquí es, d’una manera o d’una altra, una reflexió sobre la condició humana. Si alguna Facultat hauria de cultivar el pensament, això que segons Arendt és el nucli de la moral, és la Facultat de Lletres. Sabem que les nostres carreres no es caracteritzen per ser les més sol·licitades. Des de la perspectiva del pragmatisme dominant, son carreres inútils. El toc de gràcia ens el dona la última pel·lícula de Woody Allen quan una de les protagonistes de la seva última pel·lícula diu que ve a Barcelona a fer un master sobre “identitat catalana”, i el seu anfitrió li pregunta: “I això per què et servirà?”. Segurament per res dintre dels paràmetres més utilitaris. Però sense reflexió i sense pensament no hi ha cap dubte que el món s’empobreix. En aquests dies en que l’únic tema que concentra l’atenció de tothom és la crisi econòmica, el financer filantròpic George Soros ha escrit que ell

se sent un filòsof fracassat i sosten que per entendre el que està passant cal trobar un nou paradigma, una altra manera de pensar la realitat no cenyida exclusivament als mercats. Proposa una “teoria de la reflexivitat” que reconsideri la relació entre pensament i realitat, que és un dels problemes eterns de la filosofia. Pot ser si que la crisi ens durà a valorar d’una altra manera el pensament reflexiu que exigeix un consumidor més lent que el propugnat pel capitalisme salvatge i a retrobar tots plegats el paper dels estudis humanístics en del conjunt de la nostra cultura.

CURRICULUM VITAE
VICTÒRIA CAMPS CERVERA

Títols acadèmics

Llicenciatura en Filosofia, Universitat de Barcelona, maig de 1965.

Tesi doctoral: *Pragmática del lenguaje y filosofía analítica*, llegida el 27 de setembre de 1975 a la Universitat Autònoma de Barcelona i qualificada amb Excel·lent *cum laude*.

Activitat docent

Ajudant de Filosofia a la Universitat de Barcelona (curs 1965-66).

Assistant Professor a la Johns Hopkins University (Baltimore), curs 1966-67.

Professora encarregada de curs, adjunta interina i, finalment, adjunta numerària d'Ètica i Sociologia a la Universitat Autònoma de Barcelona (cursos 1971-72 fins a 1986).

Catedràtica de Filosofia del dret, moral i política des del curs 1987-88.

Altres activitats

Vicerectora de la Universitat Autònoma de Barcelona, des de 1990 a 1993.

Senadora independent per Barcelona (PSC-PSOE), des de 1993 a 1996.

Membre de la Comissió Trilateral, des de 1993 a 2001.

Directora de la col·lecció de Filosofia de l'Editorial Crítica (Barcelona)

Presidenta de la Fundació Alternativas (Madrid) fins al 2000.

Presidenta de la Fundació Víctor Grifols i Lucas (Barcelona)

Membre del Consejo Asesor de las revistas *Isegoria*, *Letra Internacional*.

Consellera del Consell de l'Audiovisual de Catalunya des de 2002.

Presidenta del Comitè de Bioètica de la Generalitat de Catalunya.

Presidenta del Comitè català d'Acnur.

Presidenta del Comitè de Bioètica d'Espanya.

Premis rebuts

Premi Espasa de Ensayo per el llibre *Virtudes públicas* (1990)

Premi Josep Mª Lladó a la llibertat d'expressió (Barcelona, 1999)

Premi al Mérito en la Educación (Junta de Andalucía, (1999)

Premi Internacional Menéndez Pelayo (2008)

Llibres

Los teólogos de la muerte de Dios, Nova Terra, Barcelona, 1968.

Pragmática del lenguaje y filosofía analítica, Península, Barcelona, 1976.

La imaginación ética, Seix y Barral, Barcelona, 1983; 2a edició, Ariel, Barcelona, 1991.

Ética, retórica, política. Alianza Universidad, Madrid, 1988.

Virtudes públicas, premio Espasa Mañana 1990, Espasa Calpe, Madrid, 1990.
Reedició a Austral, 1998.

Paradojas del individualismo. Crítica, Barcelona, 1993. Reedició a Libro de Bolsillo, 2000.

Los valores de la educación, Anaya, Madrid, 1994.

El malestar de la vida pública, Grijalbo, Barcelona, 1996.

El siglo de las mujeres. Cátedra, Madrid, 1999.

Que hay que enseñar a los hijos. Plaza Janés, Barcelona, 2000.

Per una filosofia modesta. Dalla filosofia pratica all'etica applicata, Istituto italiano per gli studi filosofichi, Napoli, 2000.

Una vida de calidad, Crítica, Barcelona, 2001.

La voluntad de vivir, Ariel, Barcelona, 2005.

Creure en l'educació, Edicions 62, Barcelona, 2008; *Creer en la educación*, Península, Barcelona, 2008.

Victoria Camps y Salvador Giner, *El interés común*. Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1992.

Victoria Camps y Salvador Giner, *Manual de civismo*, Ariel, Barcelona, 1999.

Victoria Camps y Amelia Valcárcel, *Hablemos de Dios*, Taurus, 2007.

Coordinación de *Historia de la ética*, 3 vols., Crítica, Barcelona, 1990.

Articles, pròlegs i capítols de llibres.

-“Aproximación a Carnap. La formalización de la semántica”, *Convivium* (Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Barcelona), nº 21 (1966), págs. 77-78.

-“Chomsky, entre la lingüística y la metafísica”, *Los cuadernos de la gaya ciencia*, nº IV (1976), págs. 59-84.

-“Los valores éticos de la actividad científica”, *Cuadernos económicos del ICE*, Filosofía de la Ciencia y Metodología, nº 3-4 (1977), págs. 232-247.

-“De la razón de la ética”, *Cuadernos Hispanoamericanos*, nº 339 (1978), págs. 453-462, y *Teorema*, vol. VIII/3-4 (1978), págs. 301-313.

-
- “La sinrazón de la razón”, *El Basilisco*, nº 8 (1979), págs. 97-100.
- “El lenguaje como juego”, A. Dou, ed., *Lenguajes científico, mítico y religioso*, Mensajero, Bilbao, 1979.
- “Presentació de Josep Ferrater Mora”, *Universitat de Barcelona: Pau Vila i Pinares, Josep Ferrater i Mora, Doctors honoris causa. Discursos llegits en l'acte d'investidura*, Bellaterra, 21 de noviembre de 1979, págs. 21-30.
- “Los a priori del lenguaje”, *Enrahonar*, nº3, (1982), págs. 19-31.
- “Pròleg” a la traducción catalana de Hume, *Investigació sobre l'enteniment huma*, Laia, Barcelona (1982).
- “De la responsabilidad”, *Las Nuevas Letras*, nº 1, diciembre, 1984, págs. 33-39.
- “Del imperativo heroico al imperativo herético”, *Revista de Occidente*, nº 46, marzo, 1985, Madrid, págs. 47-57.
- “La inútil idea de la libertad”, *Revista de Occidente*, nQ 45, febrero, 1985, Madrid, págs. 29-45.
- “Ética com esperança”, *Saber*, nº 5, 2a. época, Barcelona, 1985, págs. 66-68.
- “Más allá de los fines y los medios”, *Sistema*, nº 70, Madrid, 1986, págs. 63-66.
- “Pròleg” a edición catalana de Karl Popper, *El coneixement objectiu*, Península, Barcelona, 1985.
- “La ética como cultura posfilosófica”, *Leviatan*, nº 20, 1985.
- “Ética como esperanza”, *Estudios*, Instituto Tecnológico Autónomo de México, nº 7, 1986, págs. 27-40.
- “La seguretat, valor últim?”, *Revista de Catalunya*, abril, 1987, págs. 17-28.
- “De la representación a la comunicación”, *Estudios*, Instituto Tecnológico Autónomo de México, 1987, págs. 21-36.
- “El sentimiento irónico de la vida”, *Vuelta*, nº 126, México, 1987, págs. 40-41.
- “El ídolo de la comunicación”, *Telos*, nº 12, Madrid, 1987-88, pág. 7.

-
- “La mentira como presupuesto”, en Carlos Castilla del Pino (comp.), *El discurso de la mentira*, Alianza Editorial, Madrid, 1988, págs. 29-41.
- “La impotencia comunicativa”, *La balsa de la medusa*, nº 7, Madrid, 1988, págs. 75-81.
- “Teoría de los valores”, *Revista de Treball Social*, nº 112, diciembre 1988, Barcelona, págs. 6-9.
- “Ética y política, ¿qué podemos esperar?”, en Esperanza Guisan.
- “La inútil idea de la libertad”, *Revista de Occidente*, nº 45, febrero, 1985, Madrid, págs. 29-45.
- “Ética com esperança”, *Saber*, nQ 5, 2a. época, Barcelona, 1985, págs. 66-68.
- “Más allá de los fines y los medios”, *Sistema*, nº 70, Madrid, 1986, págs. 63-66.
- “Próleg” a edición catalana de Karl Popper, *El coneixement objectiu*, Península, Barcelona, 1985.
- “La ética como cultura posfilosófica”, *Leviatan*, nº 20, 1985.
- “Ética como esperanza”, *Estudios*, Instituto Tecnológico Autónomo de México, nº 7, 1986, págs. 27-40.
- “La seguretat, valor últim?”, *Revista de Catalunya*, abril, 1987, págs. 17-28.
- “De la representación a la comunicación”, *Estudios*, Instituto Tecnológico Autónomo de México, 1987, págs. 21-36.
- “El sentimiento irónico de la vida”, *Vuelta*, nº 126, México, 1987, págs. 40-41.
- “El ídolo de la comunicación”, *Telos*, nº 12, Madrid, 1987-88, pág. 7.
- “La mentira como presupuesto”, en Carlos Castilla del Pino (comp.), *El discurso de la mentira*, Alianza Editorial, Madrid, 1988, págs. 29-41.
- “La impotencia comunicativa”, *La balsa de la medusa*, nº 7, Madrid, 1988, págs. 75-81.

-“Teoría de los valores”, *Revista de Treball Social*, ns 112, desembre 1988, Barcelona, págs. 6-9.

-“Ética y política, ¿qué podemos esperar?”, en Esperanza Guisan, coord., *Esplendor y miseria de la ética kantiana*, Anthropos, Barcelona, 1988, págs. 214-226.

1989

“La dignidad, según Kant”, en *Historia, Lenguaje y Sociedad. Homenaje a Emilio Lledó*, ed. Crítica, Barcelona, 1989, págs. 416-423.

“El descubrimiento de los derechos humanos”, en Javier Muguerza y otros, *El fundamento de los derechos humanos*, Debate, Madrid, 1989, págs. 111-117.

“La reconstrucción de lo público y lo íntimo”, en Carlos Castilla del Pino, ed. , *De la intimidad*, Crítica, Barcelona, 1989, págs. 59-75.

“Una total belleza moral”, en Javier Muguerza y Roberto Rodríguez Aramayo, eds., *Kant después de Kant*, Tecnos, Madrid, 1989, págs. 134-141.

1990

“El derecho a la información y el deber de informar”, *Letra Internacional*, Madrid, verano, 1990.

“Ética y democracia. Una ética provisional para una democracia imperfecta”, *Revista del Centro de Estudios Constitucionales*, Madrid, 1990, págs. 25-35.

“La democracia nos salvará”, *Claves*, Madrid, septiembre 1990.

1991

“Los contenidos de la ética civil”, en *Documentación social. Revista de Estudios sociales y de Sociología aplicada*, nº 83, abril-junio 1991, Caritas Española, Madrid, págs. 43-50.

“Comunicación, democracia y conflicto”, en K.O. Apel, A. Cortina, J. de Zan y D. Michelini, eds., *Ética comunicativa y democracia*, Crítica, Barcelona, 1991, págs. 241-256.

“El derecho a la diferencia”, en Javier Muguerza y otros, eds., *Ética día tras día. Homenaje al profesor Aranguren en su ochenta cumpleaños*, Editorial Trotta, Madrid, 1991.

“Pensar en occidente: pensar el humanismo”, en *Pensar en occidente. El ensayo español hoy*, Centro de las Letras Españolas, Ministerio de Cultura, Madrid, 1991.

“Por la solidaridad hacia la justicia”, en Carlos Thiebaut, ed., *La herencia ética de la Ilustración*, Crítica, Barcelona, 1991.

“Virtualidades de una ética civil”, en *Iglesia Viva*, nº 155, Madrid, 1991, págs. 457-464.

“Die Muñen des Wollens”, en Javier Muguerza (Hg.), *Ethik aus Unbehagen. 25 Jahre ethische Diskussion in Spanien*, Verlag Karl Alber, Munich, 1991.

1992

«Dignità e vocazione della donna», en Maria Antonietta Macciocchi, *Le donne secondo Wojtyla*, Edizione Paoline, Milán, 1992, págs. 325-334.

“Moral pública”, en Marciano Vidal, *Conceptos fundamentales de ética teológica*, Editorial Trotta, Madrid, 1992, págs. 623-634.

“L’identité européenne, une identité morale”, en *L’Europe au soir du siècle*, ed. Jacques Lenoble et Nicoie Dewandre, Editions Esprit, París, 1992, págs. 99-105.

“Libertad a la defensiva”, *Boletín Institución Libre de Enseñanza*, nº 13, marzo 1992 (Madrid) págs. 31-35.

“Las insuficiencias del bienestar social”, *El derecho al desarrollo o el desarrollo de los derechos*, Editorial Complutense, 1992, págs. 337-342.

“El sentido del trabajo y el *ethos* individualista”, en *El socialismo del futuro*, Fundación Sistema, nº 6 (Madrid, 1992), págs. 123-132.

“Comunicação, democracia e confuto”, *Revista de Comunicação e Linguagens*, Centro de Estudos de Comunicação e Linguagens (Lisboa, 1992), págs. 151-158.

1993

“Presentación”, en Victoria Camps, Osvaldo Guariglia, Fernando Salmerón, *Concepciones de la ética*, Editorial Trotta, Madrid, 1993, págs. 11-27.

“Creer en la ética”, en *Epistemología y cultura. En torno a la obra de Lluís Villoro*, Universidad Nacional Autónoma de México, México, 1993, págs. 119-132.

“En quins valors educar?”, *Pensaments* 1, I.C.E. Universitat de Lleida, 1993.

«La tiranía de la audiencia», en *Telos*, nº 35, Madrid, 1993, págs. 7-8.

“La igualdad y la libertad”, *Leviatán*, nQ 51/52, Fundación Pablo Iglesias (Madrid, 1993), págs. 173-181. Reproducido en Amelia Valcárcel (ed.), *El concepto de igualdad*, Editorial Pablo Iglesias, Madrid, 1993.

“La trivialización de la política”, *Claves de Razón Práctica*, nº 37 (Madrid, 1993), págs. 16-20.

“La técnica i els valors morals”, en *Papers. Ètica i tecnologies*, Fundació “la Caixa”, Barcelona, 1993, págs. 27-30.

“Tiempo y utopía”, en *El dominio del tiempo*, Biblioteca Nacional, Madrid, 1993, págs. 75-79.

1994

“Defensa de la tolerancia”, en Enrique de La Lama, comp., *En defensa de la tolerancia. Crítica de los fundamentalismos*, Euge, La Llar del llibre, Barcelona, 1994.

“¿Demandas de la audiencia o exigencias del mercado?”, *Boletín de Fundesco*, nº 151, Abril 1994, pág. 5.

“Televisió, mercat i ètica”, *Revista del CIFA* (Patronat Flor de Maig), Diputació de Barcelona, ns 14, Maig 1994, págs. 20-23.

“Cómo se enseña la ética?”, *Vela Mayor*. Revista de Anaya educación, nº 2, 1994, págs. 15-20.

“The Fading Away of an Educated Public”, en Peter Jones, ed., *Educational Values. A Seminar Report*, The Institute for Advanced Studies in Humanities, The University of Edinburgh (May 1994) , págs. 37-62.

“La familia, transmissora de valors, *Quaderns de Serveis Socials*, Diputació de Barcelona, nº 7 (1994), págs. 16-18.

“Dues propostes al feminisme del s. XXI”, en *Un nou feminisme peí segle XXI*, Fundació Rafael Campalans, Barcelona, 1994, págs. 23-31.

“The changing role of women in Spanish society”, *RSA Journal* (August/September 1994), págs. 55-63.

“The Good Life: A Moral Gesture”, en John Burnheim, ed., *The Social Philosophy of Agnes Heller*, Poznan Studies in the Philosophy of Sciences and Humanities, Rodopi, Amsterdam-Atlanta, 1994, págs. 239-248.

“La modernizzazione contro il progresso”, en *Iride*. Filosofia e discussione publica, II Mulino (Bologna, 1994), págs. 339-345.

1995

“Los peligros de la publicidad”, *Deva*, nº 1, Principado de Asturias (Oviedo, 1995), págs. 4-10.

“Necessitats socials i polítiques de benestar”, en *Les àrees de serveis personáis: anàlisi del procés i propostes de futur*, CIFA, Patronat Flor de Maig, Barcelona, 1995, págs. 11-16.

“Ética, política y religión”, *Modernitat i religió*, XII Universitat d’Estiu, Andorra, 1995.

“El lugar de la ética en los medios de comunicación”, en Enrique Bonete Perales (coord.), *Éticas de la información y deontología del periodismo*, Tecnos, Madrid, 1995.

1996

“Prólogo” a Caries Navales, *Ciudadano Mohamed*, PM Ensayo, Barcelona, 1996.

“La desmoralización de la vida pública”, en Luis Núñez Ladevéze, ed., *Ética pública y moral social*, Noesis, Madrid, 1996, págs. 61-72.

“La universalidad ética y sus enemigos”, en Salvador Giner y Ricardo Scartezzini, eds., *Universalidad y diferencia*. Alianza Universidad, Madrid, 1996, págs. 137-154.

“Educación y democracia post-liberal”, en José Félix Tezanos, ed., *La democracia post-liberal*, Sistema, Madrid, 1996, págs. 165-184.

“Educar en valores”, *Turia*, nº 38 (1996), Teruel, págs. 115-121.

“Consumidores de imágenes”, Prólogo a Pilar Aguilar, *Manual del espectador inteligente*. Fundamentos, Madrid, 1996.

“Aspectos éticos de la programación televisiva”, Ana Isabel Blanco (comp.), *Mujer, violencia y medios de comunicación*, Universidad de León, 1996.

“El giro ético de la política”, *Universitas Philosophica*, (diciembre 1996), Bogotá, págs. 11-22.

1997

“Educació per a la democràcia”, *Els límits de la democràcia*, XIII Universitat d’Estiu, Andorra, 1997.

“La televisió, una eina per a l’educació”, *Educació i noves tecnologies*, Consell Escolar de Catalunya, Generalitat de Catalunya, 1997, págs. 55-58.

“Glossa del professor Aranguren”, *Per una cultura democràtica. Homenatge al professor Aranguren*, Fundació Caixa de Sabadell, 1997, págs. 19-21.

“¿Qué podemos esperar de la iglesia española?”, *Sal Terrae* (junio 1997), págs. 477-482.

“El segundo Rawls, más cerca de Hegel”, *Daimón. Revista de Filosofía*, Universidad de Murcia, nº 15 (1997), págs. 63-69.

“El malestar que aflige a la democracia”, Saber Leer, n5 i 10 (diciembre 1997), Fundación Juan March, Madrid, págs. 6-7.

“Education for democracy”, Prospects. Quarterly Review of Comparative Education, Unesco (diciembre 1997), págs. 493-499.

“Insuficienze del liberalismo”, Iride, n° 22, Florencia, 1997, págs. 486-493.

“La igualdad en la educación” y “La igualdad de oportunidades en la filosofía actual”, Educación psicosocial, vol . 6, Madrid (1997), págs. 287-292 y 293-300.
1998

“La ética de la función pública”, Jornadas sobre ética pública, Ministerio de Administraciones Públicas, Madrid, 1998, págs. 19-24.

“Ética del buen gobierno”, Salvador Giner y Sebastián Sarasa, eds., Buen gobierno y política social, Ariel, Barcelona, 1998, págs. 19-24.

“La televisió i la infància”, Quaderns del Consell de l’Audiovisual de Catalunya, Barcelona (març 1998), págs. 9-11.

“La otra gramática del poder”, Leviatán, n° 71, Madrid (1998), págs. 41-51.

“La recuperación de la política de izquierdas”, Diego López Garrido, ed., Visiones de una política de progreso. Acento Editorial, Madrid, 1998, págs. 43-62.

“El consentimiento informado y sus limitaciones”, X. Carné y J. Costa, eds., Problemas y controversias en torno al ensayo clínico. Fundación Dr. Esteve, Barcelona (1998), págs. 11-14.

“La escuela ante el reto del saber práctico”, Infancia y aprendizaje, n° 82 (1998), págs. 65-73.

“El valor del civismo”, Cuadernos Monográficos del ICE, Universidad de Deusto, n° 9 (Bilbao, 1998), págs. 13-21.

“Ciudadanía: derechos y deberes”, Revista de trabajo social, Colegio Oficial de Diplomados en Trabajo Social, n° 41 (1998), págs. 9-16.

1999

“Las identidades nacionales”, *Claves de razón práctica*, ns 91 (Madrid, 1999), págs. 32-36.

“Globalización y razón, ¿una síntesis imposible?”, *Laguna*, Universidad de La Laguna (1999), págs. 121-128.

“Els valors del segle XXI”, *Els joves de la democràcia. Una reflexió sobre els valors de la ciutat de Sabadell*, Diputació de Barcelona, 1999, págs. 15-34.

“Religión y liberalismo”, Xavier Quinzá y José J. Alemany, eds., *Ciudad de los hombres. Ciudad de Dios. Homenaje a Alfonso Alvarez Bolado*, Universidad de Comillas, Madrid, 1999, págs. 209-221.

“Las dos éticas de Spinoza”, *Espinosa: Ética e Política. Encontró Hispano-Portugués de Filosofía*, ed. Jesús Blanco-Echauri, Universidad de Santiago de Compostela, 1999, págs. 65-71.

“La renovación de la socialdemocracia”, *Saber Leer*, Fundación Juan March, Madrid (noviembre 1999), págs. 1-2.

“Universalidad y mundialización”, Manuel cruz y Gianni Vattimo, eds., *Pensar en el siglo*Taurus, Madrid, 1999.

“Identidad moral e identidad política, ¿una contradicción?”, Jacinto Choza y Octavi Piulats, eds., *Thémata. Revista de Filosofía*, nº 23 (Sevilla, 1999), págs. 97-106.

2000

“Democracia paritaria”, *Fundació Rafael Campalans*. nº 119, 23 págs.

“Religión, educación y enseñanza”, *Iglesia Viva*, nº 202, págs. 9-16.

“Un marco ético para la bioética”, en Marcelo Palacios, coord., *Bioética 2000*, Ediciones Nobel, Oviedo, 2000, págs. 49-58.

“Las religiones y la ética universal”, *Actas del XIX Congreso de Teología* (septiembre de 1999), págs. 95-102, Centro Evangelio y Liberación, Madrid, 2000

“Ética i comunicació”, *III Jornada Col·legis Professionals/Universitat*, págs 11-16, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.

“Prólogo” a B.F. Skinner, *Walden 2*, Círculo de Lectores, Barcelona, 2000, págs. 7-16.

“Prólogo” a Eduardo Teillet Roldan, *Raza, identidad y ética*, ed. del Serbal, Barcelona, 2000.

“La ética anglosajona”, Javier Muguerza y Pedro Cerezo, eds., *La filosofía hoy/* Crítica, Barcelona, 2000, págs. 287-296.

“Filosofía y cultura femenina”, *Asparkia*, 11 (2000), Universitat Jaume I, págs. 9-18.

2001

“Educación y cultura democrática”, *La cultura de la democracia: el futuro*, Ariel, Barcelona, 2001, págs. 97-112.

“Educar a la ciudadanía para la convivencia intercultural”, *Anthropos. Ciudadanía e interculturalidad*, 191 (Barcelona, 2001), págs. 117-122.

“La utopía del deber y los límites de la acción”, *XXIV Foro sobre el Hecho Religioso*, Cuadernos F. y S. Madrid, 20001, págs. 9-20.

Angel Chamorro, Pedro Alonso, Jon Arrizabalaba, Xavier Carné, Victoria Camps, “Luces y sombras de la medicina basada en la evidencia: el ejemplo del accidente vascular cerebral”, *Medicina clínica*, 116, 9 (2001), págs. 343-349.

“La libertad en los medios de comunicación”, en Amelia Valcárcel y Rosa María Rodríguez Magda, eds., *El sentido de la libertad*, Institució Alfons El Magnànim, València, 2001, págs. 133-142.

2002

“Tolerancia, multiculturalidad y convivencia”, en Andrés Hernández, comp., *Republicanismo contemporáneo*, Siglo del Hombre Editores, Universidad de los Andes, Bogotá, 2002.

“Valores para la calidad: equidad, responsabilidad, convivencia”, Informe educativo 2002. La calidad del sistema educativo, Fundación Hogar del Empleado-Santillana, Madrid, 2002, págs. 327-342.

“Vivir estoicamente”, Prólogo a Marco Aurelio, Meditaciones, Epicteto, Enquiridón, Círculo de Lectores, Barcelona, 2002, págs. 7-20.

“La manía de leer”, en José Antonio Millán (coord.), La lectura en España. Informe 2002, Federación de Gremios de Editores de España, Madrid, 2002.

“La democracia y sus enemigos”, prólogo a Gemma Zabaleta y Denis Itxaso, Con mano izquierda. Una nueva política frente al colapso vasco, Alga, 2002, págs. 7-12.

“Der weibliche Standpunkt – ein neues Paradigma?”, Die Philosophin. Forum für feministische Theorie und Philosophie, 26, Dezember 2002, edition discord, Tübingen, págs. 11-27.

“Pluralismo y tolerancia, en José M. Bermudo Ávila, ed., Retos de la razón práctica, Universidad de Barcelona, 2002, págs. 57-64.

“Principios, consecuencias y virtudes”, en Daimon. Revista de Filosofía, 27, Diciembre 2002, Universidad de murcia, págs. 63-72.

2003

“¿Qué hay de malo en la eugenesia?”, Isegoría, nº 27, diciembre 2002, págs. 55-

“Republicanismo y virtudes cívicas”, en Jesús Conill-David A. Crocker (eds.), Republicanismo y educación cívica, Ed. Comares, Granada, 2003, págs. 243-255.

“Las contradicciones del intelectual en el siglo XXI”, en Rafael del Águila (coord.), Los intelectuales y la política, Editorial Pablo Iglesias, Madrid, 2003, págs. 43-57.

“John Rawls: cap a una justícia sense fronteres”, FRC. Revista de debat polític, 6, (Barcelona, 2003), págs. 208-216.

“Nuevas tecnologías e igualdad de oportunidades, Carlos Villagrasa Alcaide (coord.), Nuevas Tecnologías y derechos Humanos, Cedecs, Barcelona, 2003, págs. 167-176.

“Un’ utopia ragionevole”, reseña a Salvatore Veca, La bellezza e gli oppressi, L’Indice, Anno XX, nº 5 (Maggio 2003), págs. 24.

“La emancipación femenina y el estado de bienestar”, Meridiam, Instituto Andaluz de la Mujer, nº 29 (2003), págs. 6-7.

“Educar para la interculturalidad”, Jornadas sobre Inmigración y Educación en la Comunidad de Madrid, Consejo Escolar de la Comunidad de Madrid, marzo de 2003, págs. 82-91.

“Teoría y práctica de la ética en el siglo XXI” (XI Conferencias Aranguren), Isegoría, nº 28, julio 2003, Madrid, págs. 115-142.

“La violencia a la televisió: Què hem de fer?”, Quaderns del CAC, nº 17, setembre-desembre 2003, Consell de l’Audiovisual de Catalunya, Barcelona págs. 3-13.

2004

“La vejez como oportunidad”, Monografías Humanitas, Fundación Medicina y Humanidades Médicas, Barcelona, 2004, págs. 99-105.

“Opinión pública, libertad de expresión y derecho a la información” y “Instituciones, agencias y mecanismos de supervisión mediática”, en Jesús Conill i Vicent Gozávez, coord., Ética de los medios. Una apuesta por la ciudadanía audiovisual, Gedisa, Barcelona, 2004, págs. 33-49 y 233-251.

“El tarannà bioètic”, a FRC. Revista de debat polític, nº 9 (Barcelona, 2004), Págs. 7-17.

“El desafío de vivir responsablemente”, Éxodo 75, Madrid, Octubre 2004, págs. 43-47.

“La democracia y la construcción de la libertad”, Ética y política. III Seminario Ernest Lluch, Universidad del País Vasco, 2004, págs. 29-37.

2005

“El concepto de virtud pública”, en Pedro Cerezo Galán (ed.), Democracia y virtudes cívicas, Biblioteca Nueva, Madrid, 2005, págs. 19-40.

“Virtud”, en Juan José Tamayo (dir.), Nuevo Diccionario de Teología, ed. Trotta, Madrid, 2005, págs. 949-954.

2006

“La construcción del *demos* en las sociedades liberales”, en Filosofía y política. II Jornadas de Filosofía, Editorial procure. Coín (Málaga), 2006, págs. 251-260.

“Del Senado a la experiencia del Consejo Audiovisual de Cataluña”, Telos, nº 68, Fundación Telefónica, Madrid, 2006), págs. 100-103.

“Las tiranías de la televisión”. Tendencias 06. Medios de comunicación. El año de la televisión, Fundación Telefónica, Madrid, 2006, págs. 331-336.

“Hannah Arendt. La moral como integridad”, en Manuel Cruz, comp., El siglo de Hannah Arendt, Paidós, Barcelona, 2006, págs. 87-105.

“La laïcitat, condició de la bioètica”, Annals de Medicina, vol. 89, nº 4 (Octubre/novembre/desembre, 2006), Acadèmica de les Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i Balears, págs., 172-175.

“Bioética y calidad de vida”, Corpo, saúde e espaço público, vol. 1, Ariadne, Coimbra, 2006, págs. 25-41.

2007

“La indiferencia moral en la época mediática”, en *Educación y ciudadanía*, Revista radio y Educación, Radio ECCA Fundación Canaria, Gran Canaria, 2007, págs. 14-32.

“Voluntad de vivir, voluntad de morir”, *Ciclo de conferencias “Desafíos de la democracia, problemas del mundo”*, Gobierno del principado de Asturias, 2007, págs. 1-30.

“Los filósofos y la bioética”, *Veritas. Revista de Filosofía y Teología* (Marzo, 2007), Valparaíso (Chile), págs. 63-73.

“La construcció d’una ciutadania republicana”, *L’Espill*, nº 25, Primavera, 2007, Universitat de València, págs. 52-57.

“La ética griega. Aristóteles”, Carlos Gómez y Javier Muguerza (eds.), *La aventura de la moralidad*, Alianza Editorial, Madrid, 2007, págs. 55-78.

Victoria Camps y Adela Cortina, “Éticas aplicadas”, en *La aventura de la moralidad*, Alianza Editorial, Madrid, 2007, págs. 444-463.

“La excelencia en las profesiones sanitarias”, *Humanitas. Humanidades médicas, Tema dels mes on.line*, 21 noviembre 2007.

“Educar para la ciudadanía”, Fundación Ecoem, Sevilla, 2007.

“Ofenses i llibertat d’expressió”, *Quaderns del Cac*, 27 (gener-abril 2007), págs. 3-11.

2008

“La imagen de la mujer en el siglo XXI”, en *Amazonas y modelos. Universo femenino y cultura en el siglo XX*, fundación MAPFRE, Madrid, 2008, págs. 371-395.

“La impronta filosófica de Javier Muguerza”, en *Laguna. Homenaje a Javier Muguerza*, Universidad de la Laguna, 2008, págs. 111-115.

“Las mujeres y el ejercicio de la libertad”, Alicia Puleo (ed.), *El reto de la igualdad de género*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2008, págs. 178-191.

“Los muchos laicismos”, *Claves de Razón Práctica*, nº 187 (noviembre 2008), págs. 8-10.

“Moral y laicismo”, en *Cristianismo y laicidad*, XXVIII Congreso de Teología, Evangelio y Liberación, Madrid, 2008, págs. 27-38.

“El periodismo ante la crónica social”, *Informe Anual de la profesión periodística*, Asociación de la Prensa de Madrid, 2008, págs. 31-36.